Vovchok, Marko
Deviat' brativ i desiata sestrytsia Halia

PG
3948
V66D4
1920

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

МАРКО ВОВЧОК

Девять братів і десята сестриця Галя

Оповіданє.

ЦІНА 15 ЦЕНТ.

Накладом Руської Книгарні ім. Т. Шевченка

168 E. 4th St., New York, N. Y.

Ів. Мудри

Ів. Мудри

DEVIAT?

Девять братів і десята сестриця Галя

Оповідане.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

ЦІНА 15 ЦЕНТ.

LIBRARY
AUG
8
1983
UNIVERSITY OF ILLINOIS

PG
3948
V66D4
1920

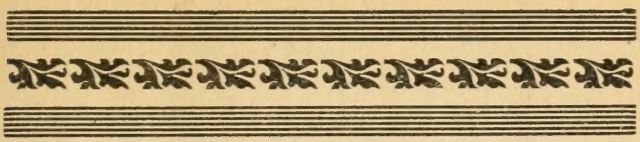

I.

Жила собі вдова коло Київа, на Подолї та не мала щастя-долї: було гірке її житє. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила вдова коло бучного міста, де бучнії будинки висили ся, де сяли та виблискували церкви золотохресті, де люде з ранку та до вечера ворушили ся й метушили ся, а такого вбожества безпомошного, яке вдова собі мала, то хочби і у глухій глуші пошукати — там, де людського житла анї садиби не знайти, людского образу не стріти й голосу не почути, а жити із птицею та із звірюкою, із деревом та із камінєм, із горою та із рікою — що зьвірюка никає собі на здобич, птиця співа та щебече, дерево шумить, камінь лежить, гори висять ся, ріки течуть, а нема тобі кому помогти, анї зарадити: нема кому тебе пожалувати, анї тобою запіклуватись.

Мала собі вдова девять синів і десяту дочку Галю. І вродили ся ті девять синів, як девять соколів, один у одного: голос у голос, — волос у волос, тільки найменший син був трошечки білїйший, трошечку благійш від других, а усї вони такі сьвіжі, сьмілі, чорняві хлопцї,

аж глянути мило! І усї вони любили дуже, пестили й жалували сестричку свою малую Галю, а найбільш усїх менший. І усїх братів любила дуже і жалувала Галя мала, а над усїма меншого брата. Було, що підуть брати у бір на ягоди, або по гриби й візьмуть малую сестричку зі собою, то вже нікому не попустить менший брат нести втомлену Галю, ані до кого Галя не піде на руки від меньшого брата. А як брати сами ходять часом гулять та забарять ся та повернуть ся до доми пізно, усїм Галя раденька страх, а до першого, до меньшого кинеть ся і ввіпеть ся, як пявочка, устоньками і обіветь ся наче хмелинонька ручечками. А знов як не вгодять Галї брати, то Галя поплаче й погорює, плачучи й горюючи пожалить ся тай годї, а вже як меньший брат чім її скривдить, так Галя й словечка не зможе вимовити і втїче од усїх і сховаєть ся од усїх і знайдуть її по тому, що вже сильненько ридатиме — а нїхто теж сліз не згамує, ручечок не одтулить від личка, тільки той менший братик.

Жила вдова з дїтьми у хатцї — навіть би й хаткою назвати не годило ся, хіба хижкою, — і стояла вдовина хатка на луцї під горою, оддалїк собі від усякого иншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луцї. З одного боку нависла гора камяна над хаткою, поросла лїсом і неначе грозила: — ""От, як схочу — один камінець покочу і тебе, хатинку, зовсїм привалю". У право мимо хатки звивав ся шлях у місто — й який же тихий та пустий сей шлях мимо вдовиної хатки і як же він що ближ-

че до міста, усе люднійше та грукотнійше порошить і гурчить, а тамечки, де він вбіга на гору та вже улиці будинків купами до нього приступають, який же він гучний та людний та порохний!

Той самий шлях звивавсь у ліво по луці мякий та зелений тай ховав ся з очей геть усе по тій же луці мякенькій. Від хатки вузенька стежка перехрещувала сей шлях і бігла до самого синього Дніпра.

І певно, що кождий, кому лучало ся мимо їхати та хатку вдовину бачити, то певно собі думав: що то за маленька хатинонька стоїть, як вона у землю увійшла й покривала ся: як віконечка скосили ся й як дашок убравсь у мох зелений і сивий. І не огорожена хатинка і нема сіней анї комори, нема садочка анї города кочо неї, тільки стара тиха груша зі зломленою верховиною. І дітей округи скільки! А коли-б же хто звернув із шляху й вступив у хату, зобачив би той, що яка хата маленька і хоч якого людей у хатці живе, а зовсім вона порожня сливе. Нічого нема, опріч лавочок та узенької полички, що стояла з ложками. Піч потріскала ся й осіла: на припічку перевернений горщик, два кілочки у стіні, що на їх нічого: стіл із розколиною упродовж по середині, що на йому нічого не стоїть: у куточку іконка з витертим лицем, повита сухими й сьвіжими квітками. А коли-б хто спитав діточок: де ваші сорочки? Де ваша одежина? — дітки томи показують, що їх сорочки сохнуть от тамечки на березі, а иншої одежини в їх нема.

А зимою? А у холод, у морози? Зима, холод, мороз! Отсе негарний час! Тільки він почина надходити, мати гірш плаче та усе перепитуєть ся: як то ми перебудемо? Як же то ми перебудемо! І нудно такеньки завсігди перебувати холод, треба сидіти на печі підобгавши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снігу, то хутенько, наче опарений, вкинеш ся у хату на піч і знов сидіти мусиш, підобгавши ноги. Іграшка у докушну, або там яка друга докучить і обридне — ще тільки малую Галю трохи тішить і сьмішить, а усіх гніва та сердить: знакома казка про Івася нікого не поруша — тільки малую Галю трохи: день такий в Бога коротенький, придко вечір наступає й у хатці темно робить ся. І сидять вони у темноті на печі, дожидають матір із поденщини і мовчать, тільки часом Галя пожахнеть ся й пошептом питає: — Що-ж, як гава прийде! — Не прийде, — одказують їй усі. — А як вовк присуне? — шепче знов Галя. — О, пожахачко! О, плохенька: — кажуть усі та усе ближче згортають ся до купи, а менший брат бере Галю на руки. — А як вовк присуне? — знов таки присипаєть ся Галя і усі на Галю похмуряють ся, окрім меншого: менший тихесенько Галю заспокоює і Галя заспокоюєть ся, ще часом і пісеньку заспіва про журавля, „що цибатий журавель, він до млина їздив, дивне диво бачив”, і чує менший брат, як цибатий журавель іде до його і як спів обома рученятами по облуччю ляска. Пісенька якось незавважливо ввірветь сї, цибатий журавель зостаєть ся на дорозї, а

Галя засипа в меншого брата на руках. Нудно — нудно! Холодно — холодно! Темно — темно. У скосяне віконечко видно луку під білим снїгом. Білий снїг то виблискує, то виблиск тратить, — се місяць порина в хмарах. Що отсе буде далї: чи заблискотить білий снїг ще лутше та засятне місяць із зорями, а чи повалить сьвіжий снїг, хуртовина заграє, забє, віконечко покосяне, занесе стежку забарить матїр? І що мати принесе їм?

От по снїгу рипить прудкая, слабая, непевная ступа, двері у хатку відчиняють ся — мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже змерзла, — що вона принесла? Принесла хлїба, картоплї, а коли ще трошки пшона на кулїш так уже й хвалить ся зараз дїтям, що "от, дїточки, ми собі зварим кулїш"", — і усї дожидають кулїшу, а Галя то вже завчасу сидить з ложкою в руцї та погукує "мамо!" — і погукує такеньки Галя, наче вона сама має одвагу поспитати про те, про що усї піклують ся і додає усїм сили терпеливо дожидати. Після кождого огука вона пригортаєть ся до меншого брата, немов говорячи: "якова твоя Галя!" А брат менший гладить її головцї і дає на догад, що "славна Галя".

Запалена піч розгоряєть і тріщить червоне полумя грає на віконечку, з розколинок печі виходять струмки диму — хатинка разом і сьвітлом-огнем посьвіщаєть ся і димом сповняєть ся, ясно видно помуьену і стару матїр, що пораєть ся коло печі, та не можна розглядїти по облично які собі думки має, який вид,

— то здаєть ся, що дусить її якась туга і чогось боязкс їй і що від тії душної туги так вона метушить ся коло печі, що не від диму в неї і сльоза біжить.

Діждали ся — вечеря готова: Галя сьміеть ся й усї вечеряють і спати лягають. Огонь у печі потроху погасає, наче сам почина дрімати, гасне зовсїм — у хатцї темнїсїнько, й усї засипають.

Ранїшний холод не хоче нїяк дати поспати, пройма і таки хоче побудити й таки обудить. Уже мати у печі запалила — дрова знов тріщать, полумя шиба, димно у хатцї: в віконце сьвітить ясне сонечко і блищить снїг біленький. От і снїданнє їм готове й мати поспішаєть ся йти на поденщину і приказує їм бути розумниками і йде собі.

У недїлю, в усяке сьвято, їм красше було: мати не ходила на роботу, можна було влїзти у її латані чоботи, загорнутись у її праховеньку кожишаночку і хоч трудно, а все таки можна було погуляти коло хатки — і вони усї гуляли по черзї, навіть Галя, що само уся була, може не завбільшки чобота. По тому мати їм казки усякі розказувала і усякі бувальщини. І що за такі славні часом казки, що то за сьмішні які! І дуже-б богато вони сьміяли ся ї тїшили ся, коли-б їм не мішало неньчине обличчє — таке обличе помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нїчого й сама з ними разом всьміхаєть ся на усе сьмішне та потїшне у казцї.

Одного разу мати прийшла до дому і вхо-

дячи, покликала старшого сина — "Що мамо?" одказав старший син і скочив із печі на зустріч їй. — "Що? що? що!" — покрикнули другі усі й посипали ся з печі, як достиглі грушки, а Галя простягала рученята до меншого брата й гукала вже: "Куліш! Пшоняний куліш!" — "Ні" — одказували брати, купчучись, товплячи ся цікаві коло неньки. — "Ні, піждіть, піждіть, мої голубята" — промовила мати, скидаючи з себе одежину, припрушену снігом та ледві дихаючи від утоми. — "Ґублики!" — гукнула Галя трохи нез-певна й наче лякаючи ся. "О! о!" — почуло ся поміж братів і що то у кождому тому "о" було дива та радіщів! — "Бублики-ж?" — гукнула Галя вже сьміло і у долонечки заплескала. — "Галю! Галю! Послухай бо, — промовив менший брат — слухай бо, мама принесла чоботи!"

— О, чоботи! — вигукнула Галя, наче занесла ся вже у саме небо голубе тай счепила ручечки.

Еге-ж, се таки й були чоботи. Старі, проношені, маленькі чоботи з великими латками на обох. Сьвіте мій! Як же ті чоботи з рук до рук передавали ся! Чоботи розглядали, чобітьми любували, а Галя то ледві що не вицілувала чобіт — вона вже й устонька пяпочкою склала, — та засьміяла ся й не барячись хвилиноньки, пожадала собі у чоботи вбрати ся й на усіх дивила ся радісно та жалібненько такеньки, серед хати, немов гарне малюваннє, тільки що з роду віку, мабуть, не було малювання з таким личеньком сьміючим з такими очима танцюю-

чими. Брати дивували, яка то Галя гарна у чоботах, прибираючись на другий день рано-рано рано-ранесенько йти далеко-далеко, далеко-далеченко груляти. Пішла-б вона гуляти, того таки самого вечора, коли-б не той вовк невірний з лїсу, а що гірше — турбував її той гава навісний, що не знає вона навіть, де він і сидить у сьвіті — чи у лїсї, чи під горою на луцї, чи у Днїпрі, у нуртї; — не знала, бачите з якого боку його стерегти ся й звідки його берегти ся, а може вискочить він і схопить її несподївано — негадано.

З сонньої Галї тихенько менший брат зняв чоботи і усї по черзї почали їх приміряти і кождий казав, що йому чоботи як раз, наче влипили, хоч добре вони пригодили ся тільки старшому братови. Йому мати й принесла ті чоботи і принесла йому для того, що завтра хоче його забрати із собою у місто і віддати хазяїнови у наймити.

До хазяїна! За наймита! Усї очі на його обернули ся, усї серденятка іздрігнули ся: хто дивує, а хто засмутивсь: кого порушала надія на щось дивноє та чудноє, а кого то жах затомив, що скоїть ся: той у думцї вже випроважав його, другий знов уже прибирав ся його стрічати та почути нечутого з роду: инший замисливсь, як то вони сами без його житимуть... Мати смутненька. А старший син одказав спокійненько на сю вістоньку: "Добре, мамо!" — Як будеш добре служити, моя дитино, — заслужиш собі ласку, вислужиш заплату,— каже мати. — Дасть Бог милосерний, то потім

собі й кожушок справиш... Добре, синочку?

— Добре, мамо! — одказує їй знов син.

— Хазяїн твій, здаєть ся, чоловік хороший буде, а як що там і випаде тобі у службі... яке там лихо — горе, то ти приймай за добре... Коханий, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре, мамо! — одказав знов син.

Вже більше мати нічого не примогла казати, голосу в неї не хватило, неначе важка рука дусила її: вона сиділа вже мовчки та тілько дивила ся на старшого сина та усе тіснійше дусла її важка рука тая... А старший син задумавсь і недбало, невважливо одказував братям, що товпили ся у хатці, стукали дверима, по черзї брали на себе чоботи, виходили у чоботах гуляти коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць сьвітив у повнї, зорі наче палали— одна зоря поломнїйша від другої, мороз був сильний, аж тріщав, сніг хрискав під чобітьми на вдивовижу, на прочудо. Навіть сам старший брат, уже який хлопець нелегкоумень, тай той як узяв на себе чоботи та вийшов — іде та все оглядаєть ся та зупиняєть ся раз-у-раз, наче його хто пита що хвилинки: — "чий ти парубок — чий парубок у чоботах, чий бо ти? — Скажи, будь ласка!"

На другий день мороз такий самий, що вчора. Дерева тріщали на горі ссипаючи з себе иней, сонечко сяло блїдненько, наче зблїдло й собі від холоду, наче теж змедзло: а усї брати вибігли з хатки проводитх старшого брата.

що вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину ішов у місто.

— Ходім уже, дитино, — промовила мати до старшого сина, а ви голубята, зоставайте ся здоровенькі, — каже вона до других.

Вони пішли а у слід їм кричали голосочки: і "бувай здоров" — і "верни ся" і "вертайсь хутче", а Галя, то вона тілько вигукувала: — "братік милий, милий братік!" Усі танцювали на морозі, поки зникли з очей вони, а потім повскакували у хатку на ніч і усім такеньки вже зробилось пусто-пусто без старшого брата: усі зажурили ся й затужили: у Галї вже слїзоньки капали.

І я піду у наймити! — каже один брат.

— От як! — промовила Галя, а слїзочки закапали одна по другій швиденько.

— І я! І я! І я. — кажуть усї брати у один голос. У Галї слїзки закапали вже по три тай по чотирі разом, гонячи одна одну.

— Ой, лихо! покрикнула Галя. — Усї підете! Усї мене покинете! І ти? І ти мене покидаєш? Покид...

Та вже до меншого брата вона більше промовити не здолала — затулила личенько обома ручечками й гірко заридала.

— Годї, Галю, годї! — кажуть брати слухай но, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Голю до себе на колїна. — Я найму ся у службу та зароблю тобі чобітки.... — Одкрий бо личенько!

— Не хочу чобітків! — хлипле Галя... Не хочу чобітків і личенька не одкрию.

— Слухай бо, Галю, Галочко! — промовляв менший брат, — от яка-ж ти недобра! От як мене красно слухаєш! — Одна Галина ручка одпала від личенька й одне очко повнісеньке сльозою, зиркнуло на братіка і риданнє впинило ся.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усі підемо у наймити, так усі чоботи собі покупимо, а тобі вже найкращі — ми усі собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— І я піду у наймички! — вимовила Галя і друга ручка одпала від личенька і оченятка вже веселенько виблискували у слізках.

І порішили вони такеньки усі, щоб іти в наймити: а поки наймитська служба, поки що, то було їм страх як нудно сидіти на печі і міцненький жаль посягав їх по старшому братови. Й усі вони дивили ся по усіх боках, або одно на одного, наче що загубили, без чого не знали, не вміли, як його бути. Коротенький день прутко збігав, та їм здавало ся, що він кілька разів повертавсь назад, поки таки діждали ся вечера морозного й мати прийшла. Як тоді серденятка усі не вистрибнули з грудей, поки мати розказувала, що старший брат у хазяїна, що йому так славно: буде спати він у теплій хаті й ходуватимуть його добре.

— Чуєш? Чуєш?— промовляли брати одно до одного. — От як йому буде! От як виборно! — І Галя погукнула: — О, славненько... О, любенько!

Та чогось у братів впали голоси їх дзвінкі і Галя якось слабенько плеще у долоньки, — раз тілько, а там і стихла. І мати, хвалячи житє його запинала ся — слова мерли в неї на устах, уста трохи трусили ся. На вечерю був куліш пшоняний, та ніхто до його й не доторкнувсь і нікого сон не змагав.

— Ви, діточки, не скучайте за братіком — почала була мати, та голос ввірвавсь і вмер: вона влила ся гіркими-гіркими і як посліплена наче слізми, тілько ловила діток коло себе, схоплювала та поцілунками всипала та усе голосньйше ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, попривикали дітки, що нема старшого брата, та не перестали про його думати — й сливе що годинки його згадували то сим, то тим, то знов другим. Тепер уже усякі казки і бувальщини у сьвято вони покинули, а розмовляли з мамою про брата — у сьвято мама ходила його одвідувати і приносила од його вісти — усе вісти однакові, що здужає, що служить... І се на усякі лади брали і на усякі лади про се балакали: уявляли собі його хазяїна — знали вони, що хазяїн порядний чоловік, кравець сивий у синіх шараварах і у чорний свитці і шиє сам усякі кожухи й свитки: уявляли собі хату хазяйську — знали вони, що хата хазяйська у три віконечка, під тисовим дашком, а у хаті по білих стінах висять образки — птиці рябопері, морський розбишака-турок у червоній чалмі з кинджалом у правиці: уявляли собі хазяйку — вони знали, що хазяйка молоденька і

усе сидить біля віконця та вишива собі очіпки шовками та золотом. І чорну корову хазяйську собі уявляли вони із рижим телятком: а як розмова заходила про хазяйські санки та про білого коня, так Галя починала розкочуватись з боку на бік, наче вона вже сиділа на санках, а білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляшку.

Вони прибирали ся, як літечко прийде, частенько ходити до брата: як тілько що весна дихне, піти його одвідати. Еге-ж! Підуть вони до його, побачать його й наговорять ся з ним. Що то як хороше буде зобачити ся! Що то як дожидать бридко. Що то яка зима укропила холодна та люта!

От як у хатці та гадали про старшого брата і над усе на сьвіті жадали із ним побачити ся і Галя таково вже частенько казала: "хоч би одним очком поглянули його"", — що вже тепер тілько вона намине: "хоч би одним очком", усі знали, на що "одно очко" хоче глянути, й зітхали.

А тим часом хазяїни на старшого брата дивили ся за тим тілько, щоб бачили, чи справний він, чи не пустує і жадного йому словечка не промовили, опріч якого приказу грозьби та лайки. І на пляцу, коло криниці, де він ходив що ранок й що вечір води брати і де сходилось богато людей, рідко хто вважав на поважного, тихого хлопчика, що він що день то робивсь похмурнійший та понурійщий, у латаній сорочці, у праховенькій світці, не на його пошитий, у старенький шапці, который тер-

пеливо стояв на морозї пекучому, дожидав собі води зачернути, — нїхто до його не озивавсь.

Перша робота була його у хазяїна воду носити з криницї. В досьвіта його слали до тієї криницї далекої під горою на пляцу, коли ще усе місто бучне стояло у сивій імлї, люде не уявляли ся, димочок не звивавсь і коли ще не було коло криницї нікого — часом хиба стрічала ся яка-така наймичка гірка, або дві, тай се дуже рідко. Його відерце перше пробила лїд, що у криницї, що у ночі замерза і таскав він сповнені відра під гору. Притаскавши дві відрі, котрі хазяйка у той таки час розплеска на вмиваннєчко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та знов, знов туди й сюди по хазяїству, — він знов йшов по воду. Сива імла рідшала, димочок де-не-де вже звивавсь, уже люде попадали ся і коло криницї: вже товпило ся, купчило ся богато народу — треба дожидати черги. Він стояв та дививсь, як шпарко дбайливі городяночки поспішали, заспавши, й гонили одна однієї до криницї й від криницї: як ішли наймички, під їздили бочки. Сива імла зникала: сходило сонечко й сяло якими-ж то блискучими, холодними, недружними ранками... — Повертавсь він із повними відрами до хазяїв. Тут йому треба було двір промітати, носити дрова з сїней до хати, побігти до сусїда в вечері спитати, коли буде мученика Лаврентія, — у середу чи у четвер, бо хазяйка прибирала ся на іменини до Лаврентія шевця: або побігти до сусїда Меласї позичити трохи дріжджей, бо хазяйка заходила ся ставити пироги: або по-

бігти на торг купити за шага голок, коли хазяйка зломила голку — і богацько побігушок й пошарнушок треба йому було спожити. Та хазяйці можна було вгодити — була хазяйка весела, недбала молодиця, що як вона не хазяїнувала, так, сидячи коло віконця, шила та вишивала та пріспівувала і поглядала з вікна на прохожих людей та на себе у дзеркальце, що умисне й висіло тут проти неї на цьвяшку. А хазяїну не можна було вгодити, — хазяїв був задирливий чоловік, а до того ще окрутний дуже. Жінку свою він дуже любив, а тілько у ранці він очі розплющить, то вже й почав зачіпати та задирати її, й доти не відчепить ся, поки аж жінка не заплаче, або хоч заходить ся на плач — тоді він і довольний, скаже їй, що вона йому милійша над усе в сьвіті й пожалує її, й обіцяє купити якусь там витребеньку нову, — а що вже наймита маленького то він поїдав немилостиво. Тілько-б зобачив його було за що пригрозити й прикикнути, було за що й шторхнути. Хлопець із роду не одказав йому слова гіркого, та ніколи теж не виговорювавсь й не повинив ся — усе хлопчик приймав мовчки. Здаєть ся, що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більше і цілісенький день він не так щиро працював із кожухами та кобеняками, як із тим, як би то лучше доняти терпеливого хлопця.

Минав день — який же холодний, блискучий, вражий день! От звечеріло. Хазяїн поніс роботу пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні — наймит

знов із відрами по воду до криниці проходив. Вечерами зграя коло криниці була гучнійша, ніж ранками. По трудах дневних і по роботі й по клопоті знимав ся регіт, за водили ся голосні розмови. Тут бачив хлопець, як иньша весела дівчина і прудкая, що не посмирили її ані робота, ані труди, щиро співала й підтанцьовувала, танцювала й підспівувала з відрами на плечах на загальну втіху людську і на потіху: як возниці борють ся або прискають водою й лякають дівчата: як часом наймички, розваживши ся, сьміяли ся теж й грали ся між собою. Гомоніла зграя поки сонечко не заколувало ся, червоний захід не обгортав в кармазин — і мороз не кріпчав — дзвінко й різко одтупували, у дзвін вдарено, риплять полозя й біжать санки і людський голос і собаче гавкання. І вечір згасає який же холодний, червоний, самотний вечір!

У хаті сьвічка горить. Хазяїн шиє, якусь полу від кожуха строчить хазяйка вишиває кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обоє. Наймит веде коня напувати, дає коню вівса й сїна і корову заганяє на ніч, теж упертого кабана заганяв, приносив у хату дров на завтра, щепив тріски на підпал, вигрібав попіл із печі, мазав хазяйські чоботи. А хазяїн усе шиє, хазяйка вишиває і що не будь розказує чоловікови про те, що бачила на торзі, що чула від сусіди: хазяїн сдухав мовчки, й часто оглядає ся на наймита, прикрикує, пригрожує: була й те, ще уставав хазяїн, кидав роботу і карав наймита свого або за те, що по-

гано мазав чоботи, або за те, що двері не добре причиня... Потому знов сідає й шиє а хазяйка зиркнувши на хлопця, часом зітхнувши, знов починає розказувати далї. У хатї душно та горячо: порозвішувані по стїнах білих рябопері птиці, здаєть ся, сказили ся від сієї духоти — одні крила свої порозпростягали у розпуці та такеньки й зостали ся й нема сили полетїти, нема сили й крила згорнути: другі знов у такій самій розпуці стулили ся й нагогошили ся. А морський розбишака-турок — той завсїгди поважно й сьміло дививсь із під своєї червоної чалми, держучи кинджала. Скілько то разів, як гасили сьвітло й хазяїн із хазяйкою спокійненько засипали й товстим сном спали, потомленому, побитому наймиту малому снило ся що усі ті птиці рябопері зірвали ся із стїн і гучною, розпучливою зграєю вють ся, — кружляють над його узголовячком усе придче, усе горячійше і разом наче повів вітровий, наче вода плескає — зникають птахи усі, широке та глибоке море колисає й плеще у береги, на березї сидить Турок в червоній чалмі, держучись за кинджал, дивлячись на наймита сьмілими й поважними очима і наче-б чимсь питаючи, в далекости киваючи... Скільки то вже разів йому снило ся, що зніма його щось у воздух з птицями, що падає він і розбиваєть ся. Скільки то разів в снї він плавав по глубокому морю й тонув у глубі!

Зима доходила кінця, та холоди ще сильнії кріпили і брати з Галею сидїли на печі, підобгавши ноги. Тихо було у вечері, коли вчула ся

ступа чиясь і щось мигонуло мимо віконця.

— Мама! — покрикнула Галя.

— Ні, се не мама, — одказали брати.

— О! — шепотнула Галя, оченятка в неї побільшили ся, а оровенятка вище зняли ся.

— Не бійсь, Галю! — промовив менший брат, усі вони виглядали з печі витягнувши шиї.

Отже відчинила ся хатка — і старший брат уступив.

Господи сьвіте, який вигук, побачивши його! Як же до його кинули ся! Як же за його вхопили ся! Як же не знали, що казати й про що спитати! Несподівані радощі такеньки усіх обхопили, що у голові закрутило ся, у очах усе округи заходило й затанцювало — усі обступили старшого брата і більш чули, що він тутеньки, ніж його на очи бачили, то й не вжахнули нікого їх у раз, що старший брат смертно блідий, що волосє в його поплутане та попатлане, що комір у сорочці подраний, наче хто ухватив силоміць і що він не промовить слова, обіймаючись із ними усіма, тільки важко дихає. І Галя перша покрикнула: "О, який же став ти білий! О який же став ти наймит! Такий самий, як колись я бачила, по дорозі за хазяйськими волами йшов! Такий самісінький!"

І Галя своїми жвавенькими оченятками у їх питала ся: — чи її правда!

Правда, правда! Зробивсь старший брат білий, як крейда й справжній наймит... Та чого-ж се комір розірваний, чого-ж се волосє поклоче-

не? Чого-ж се обличе так покривило ся? Чому се дихає він тяжко та важко так?

Раптові радощі прудко десь поділи ся, — усі очі впили ся у старшого брата, усі дивили ся на його пильно ї неспокійно і тепер уже бачили його добре.

— Сїдай, сїдай, братїку, сїдай любий! Ти втомив ся, коханий! — щебетала Галя, прихиляючи тихисенько старшого брата за руку, а благі оченята у трівозї перепитували усіх, що таке не гаразд, або що таке зробити, як запобігти?

Старший брат сїв на лавцї, а усї иньші у рядочок коло його, Галя коло його стала та дивлячись та турбуючись і забула, якого тим босим малим ніжкам холодненько стояти.

Старший брат усе таки мовчав і дививсь у землю. А середний брат його поспитав: — Як се ти до нас прийшов, брате?

— Хазяїн мене прогнав, — одказав старший брат. Довгенько нїхто не промовляв.

Галя сховала личенько до старшого брата у колїна.

— Він тебе бив, мабуть? — поспитав знов середнїй.

— Він мене давно бив, з першого дня, — одказав старший.

— Чому-ж ти не втїк від його, чому його зараз таки не кинув, брате? — з опалом та швидко промовив найменший.

— Було-б тобі втїкати, — ледві чутно щебетала Галя, не знїмаючи головки з братових колїн. Було-б тобі до нас зараз прибігти... Любий.

любенький, любесенький братїку!

— Я хотїв іще перетерпіти, хотїв іще служити, — одказав старший.

Такого-такого було прибирали ся, як зобачать ся, розказати старшому братови про те, як вони усї теж підуть у наймити служити та заробляти, про те, які в їх тут були холоди та морози і як середнїй брат трохи пожару на наробив, узявши ся у печі розпалювати та не слухаючи Галї, наклав повну піч дров: і про те, яка Галя господиня вже стала й як варила їм сама картоплю: і про те, як Галя одного разу перелякалась на віки, признавши стару грушу коло хатки за гаву... Такого, такого хотїли розпитати ся в його: як він що дня жив, що бачив і що чув там у містї, де такеньки людно й гучно завсїгди... Та теперки не приходило нікому на думку анї розказувати, анї розпитувати: сидїли усї мовчки та тихо і усї дивились, як старший брат, у землю. Галя не раз, не двічі підносила головочку з братових колїн, не двічі не тричі і ручечки у гору простягала, поки не опинила ся у його сама на колїнах, не обняла його за шию та не притулила ся личеньком до його плеча. Тодї й Галя втихла, тільки часочком тихенько міцнїйш пригортали до себе старшого брата нїжнїї рученятка.

Так вони сидячи діждали неньки. Ненька злякала ся, зобачивши старшого сина, вхопила його й цїлуючи притягнула до віконця і у жаху оглядала його і в жаху питала: — Що таке стало ся? Що тобі, дитино моя. Шо? Коли! Як?

— Мене хазяїн вигнав, мамо, — одказав старший син.

Більше вона не питала вже нічого, тільки подивилась на його довше та міцнійше його обняла та заплакала.

— Не плач, мамо! — каже старший син. — Як знайдеть ся хазяїн де, вишукеєть ся яка служба, я знов служити піду.

— Ох, дитино моя, дитино моя! — промовила мати, неначе серце в неї розривали.

Потім вона знов його притягнула до себе до вікна, знов на його дивила ся... Потім від його одхутнула ся, одірвала ся, затопила у печі, постановила вечерю варити і знов до його присунулась. Вона розчесала спатлане волосє, дала білу сорочку, дала водиці вмитись і коли вже він сидів умитий, розчесаний і в білій сорочці, вона знов таки на його дивила ся — і усї дивили ся на його. І вона і усї бачили, як він привяв і не той став, що колись був.

От і вечеронька на столї: усї сїли вечеряти й усї примічали, як він потроху їсть теперки — й усїм не смачила якось вечеря. Мати очей з його не може звести, брати й Галя теж на його поглядають.

Смутно, страх як смутно було, а разом до того якось мов би знайшов ся скарб, що його було треба, що був він дорогий — і хоч смуток крушить, а таки скарб тутоньки, маємо його. Здаєть ся, таке усї очі промовляли, дивлячись на старшого брата і з такою думкою спати полягали.

У хаті темно й тихо: в віконечко сяють дві пламенисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг блищить: у хаті дуже тихо й темно. І чує старший брат, що хтось нечутно до його підійшов і над ним схиливсь: він пізнав руку, що доторкнулась до його плеча й шохіт розібрав. Мати схилила ся й мати питала ся: Дитя моє, — питала вона — чи богато там терпів?

— Еге, — одказав він теж пошептом.

Довгенько нічого не чутно, мов усе змерло.

— Мамо! Мамо! — шепоче Галя, та ніхто Галї не чує: так уже тихенько шепоче вона,— мамо! мамо, шепоче Галя усе тихш та тихш, тай змовкає.

— Ох, моє дитя кохане, — знов чутно, мати шепоче. — Ти моє безщасне дитя!

І знов усе наче змерло — тихо.

— Мамо! Мамо! — знов шепче Галя і знов Галї ніхто не чує й не бачить ніхто доброго, журливого личенька.

— Чи в тебе не болить де, синочку? Скажи менї, серденько моє, — пита ще мати.

— Нї, мамо, в мене ніщо тепер не болить, а як хазяй вишукаєть ся, я знов служитиму. Ти, мамо, пошукай менї служби, — просить старший син.

— Душе ти моя, серце ти моє! — чуєть ся виразно й наче-б слова ті з самої душі, з самого серця вишарпані, з болючого серця й з болючої душі, тай остатнї вже слова. Усе знов тихо й темно. Дарма Галя насторожує у-

шко і довго-довго, довгенько слуха й прислуха — усе тихо й темно — й прислухаючи Галя сама зітхає.

II.

Знов почали жити та поживати з старшим братом у купі, та примічати, що старший брат уже не той став, що колись перше був. Був він із роду поважнійший од усіх їх, похмурнійший, — тепер став він ще більше поважний, ще похмурнійший. — Кільки раз питавсь він неньки, чи нема де йому служби, кільки раз і сам ходив шукати й питати по місті, й усі уже бояли ся, що знов він піде від них, та хазяїна усе таки не знайшло ся і потроху минувсь той страх і жах. Дожили вони зиму до кінця й першу весінню теплину стріли з великою радістю усі. Хатка спустіла на цілі дні й як тільки очима сягнути широкої луки, усюди очі бачили удовиних дітей, що грали ся та бігали та тішили ся тамечки.

Настало велике сьвято. В досьвіта у Київі задзвонили у дзвони і народ заснував тудою і сюдою по усіх улицях і проулочках.

Удовині діти давно вже чули про те, що буде велике сьвято й чогось — сами вони не знали, чого — дожидали собі від сього сьвята. — Зірвали ся вони того дня до зорі сьвітової й побігли усі гонячи до Дніпра вмивати ся. Чистенько змивши ся, вони жвавенько повернули ся до неньки і стали прот неї, наче у полку проти гетьмана, дожидаючи, що їх убере, а

єй-же Богу мойому виборні се десять хлопців стояло: чорноброві, кучераві, обличя, як літній ранок веселий падають очі як зорі сяють: і виборна се була сестричка Галя, хоч у плохенькій, та у вишиваній сорочечці, хоч у латаній, та в синій юпочці, хоч у виношеній, та у червоній стрічечці: босії ніжечки, тільки диви — затанцюють, а вічки то вже й танцюють, а голова так то швиденько вже повертала ся до того й до того й до усіх, що ось-ось темні кичері вибють ся з під червоної стрічки. — Галя сьміеть ся й погукує на братів і брати теж сьміють ся до неї — найбільше менший братік і сама удова усьміхаеть ся.

Перш усього побрали ся вони до церкви. І веселенько було йти швиденько по дорозі, дивили ся по боках і у перед. З-за гір, із округи, з-за темних сосен, з-за кичерявих дубів пробивали ся рожеві проміні усе пломенистійші та червонійші, росяна лука усе далі вирізувала ся: Дніпро синій шумів і легкий туманець хитавсь понад їм. Чутно, як із моцна бють у дзвони у місті й видно — наче комашня, купки людей поулицях.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла збочивши ся коло міської брами. На цвинтарі росли високі дерева — клен да береза: з-за їх тільки видать було хрест похилий на бік та тамки, де всьох клен один, кріз сухі віти вбачало ся церковне віконечко, узеньке і довгеньке й частинки сивої мшистої стінки. Вони пройшли поуз деревами до руиду-

чка, що хитавсь і подававсь під нагою і вступили у церковцю.

Темна, стара церковка. Уся вона наче скорчила ся від старости. Лики іконні якось страх як смутненько дивили ся зі стін — древні, стемнілі, померхлі лики: тоненькі воскові сьвічечки жовтенькі падали якимсь поломям пропасним: кілька старенькиx жінок молило ся на колінцях, усі вони звязані чорними хустками, усі з маленькими головочками, зі зморщеними обличами. Якась молода, ставна дівчина заплакана стояла прихиливши ся до стінки, пильненько дивлячись на сьвічечку, що жарко палала, та мабуть чуючи своє лишенько та думаючи про свою бідоньку: піп, білий як молоко, виразно щось читав та зітхав — усе якось було скорботненько й тихенько, смирненько. Старший брат задумав ся, другі брати вгамували ся і Галя втихла, а мати, як увійшовши впала на колінця, так увесь час і зостала ся молячи ся. Дітки подивили ся на неї, зглянули ся із собою таї теж щиро почали собі молити ся, наче об чімсь благаючи, тільки сами вони не знали об чім. Серденятко якось стискало ся, мислоньки не збирали ся до купи: вони ні про що не просили, а жадали вони — як уже жадали! — жадали собі сьвіту та веселенької радощі, та легенької втіхи.

От уже по службі й вийшли вони з церковці знов на сьвіт божий. Сонечко вже зійшло і скрало росу з травиці й з дерева і забиралось у всі куточки ї забивало у лице золотим своїм промінням. аж зажмурувало очі. Удова зіт-

хнула немов покидаючи яку важку думку й глянула на діток, а у діток серденятка знов заграли ся й знов охопила їх надія на щось хороше.

Дві старенькії жінки сиділи, сопочивали на церковному рундучку і словце "армарок"" попало в уха дітям: вони припинили ся.

— Чудовний ярмарок сьогодні! — казала старенька і непричасно дивила ся проти себе у далиню.

— Еге-ж, еге! — одказала друга кашляючи. — люде вирюють ся ще з вечора тудою.

Дітки ізглянули ся й всьміхнули ся, наче говорячи: от воно й є! Не дурно-ж й дожадали чогось... Галя вигукнула: — Мамо! Ярмарок, ярмарок! Ой ходім, мамочко, ой ходім, сердечко, хутчій у ярмарок!

— Ходім, мамо, у ярмарок! Ходім, мамо у ярмарок! — почали просити ся усі сини.

— Хідімте, ходімте, мої голубята! — каже удова. Тай пішли усі у ярмарок.

Сонечко пломенисто грало ся у небі, вітрець жвавенько хитав деревами, що попадали ся де не-де по дорозі й шумів у міських садочках: народ гучно валив улицями: вози якось веселенько рипіли один по другому, ледві можна було пробити ся, протискати ся поміж рябенькою куною людською. У голові аж крутило ся: то мигне проти тебе просто розшитий рукав тонкий, то ледві не зачепить тебе колесом, то одсахнеш ся від пари очей грізних, то на шиї у себе чуєш морду волову, то рогами тебе заштовхне він, то знов ти заштовхнув та

покотив качана капусти з чойогось воза: то ти на когось на торкнувсь, то тебе сунули. Люде, облича, одежина, різноголоса птиця у садках, квітки, кошики, сіно, риба, овощ, дошки, верівки, дьоготь, ягода, віники — усе движить мішаєть ся, моготить, зникає і знов показуєть ся проти очей. Поверх усього, того вють ся по вітру стрічки дівочі різноцьвітні-квітчасті, білі намітки жіночі, сиві та чорні шапки козацькі, верховини високопокладеного воза то бочками, то знов сіном, із вилами торчма у йому. А від голосів тебе глушить, а від слів та вигуків тебе повертає тудою й сядою... Та що й казати! Не можна з роду вималювати словами, як воно бува: треба самому бути й самому бачити.

Нема-ж бо дива, що у вдовиних дітей очі розбігли ся й серденятка швиденько колотили ся від утїхи й що не можна було розібрати гаразд, чи то від переляку, чи то від радощі. Галя раз у-раз гука та погукує. От вони вже дочапали до самого пляцу на другім кінці міста, де ярмарок став.

Ту уже Галя затулити аж мусїла вічки на якій час, тай брати теж не знали, де мусїли дивити ся наперед і навіть старший брат був спершу повразивсь. Тут купами солодкі пряники-медовики, вязки бубликів, гора і груда оріхів, сухих грушок, купи й кучі сластьон... От чоботи з червоним закотом, — такі самі чоботи, як треба: от і сопілка, що давненько вже такої бажало ся: от смишева шапка, — кряще вже сієї шапки й шукати нема чого: от сива шапка ще лучча від чорної. — "Мамо! Мамо!—

жибоніла Галя, — купи мені, ох, купи мені хутенько того великого медовика! Ох, я хочу того медовика дуже!... Ох, мамо, купи мені от таку хусточку!... Ох, от сю! сю рябеньку, славненьку! Або сю червоненьку! Он те намисто мені! Ох, намисто мені!

І маленька ручечка Галина показувала тудою й сюдою, кудою очки оманені обертали ся, та усе більш та більш Галя охкала й голоснійш прохала й не чула, як мати тихенько до неї промовляла: — Нема за що, Галю, нема за що купити, дитино!

Менший син теж почав просити: — "Мамо, купи мені жапку!" — і другі брати теж просють: Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!" Хто червоного пояса прохає, а хто крапового пояса хоче: той показує на сластьони, а той тягне туди, де ціла купа дітей оступила перекупку, що спродає дудки та сопілки, де сама перекупка, поважна молодиця у зеленому очіпку житому, грає на дуді поважно, а що вже хлопці усі, то надули щоки, як мога й як напилюють на усякий голос, — писк й скиг... "Не можу! Не можу! — каже удова усім діткам потихесеньку, — нема за що, діти! Нема"...

Сини змовкли й разом спинили ся й подивили ся на матір і на старшого брата. У неньки обличе наче-б покорчувало ся і уста наче трусять ся трохи, як вона вимовля: "Не можу, нема!" і погляда на їх на усіх жалібненько. — Старший брат стоїть і втопив очі у землю своїм звичаєм— такий самий він тепер, як тоді, коли вигнаний повернувсь від хазяїна: так са-

мо лице збіліло, так само уста стиснули ся. Сини більш уже нічого не прохали й як стали, то так і стояли, мовчки дивлячи ся округи. Галя ще може двічі покрикнула та охнула, то може кілька раз перепитала: "Чому? Чому нема? — коли спинив її менший брат.

— Галю! Годі просити! каже пошептом.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: — Чому?

— Не проси, Галю? — знов каже менший брат — нема за що купувати, тільки турбуєш...

Галя втихла і знов була стрепенула ся і скинула на всїх очима й знов утихла.

— Не проси вже, Галочко! — знов говорить менший брат.

— Я хочу, — шепоче Галя на одвіт, низенько схиливши головку.

— Галочко, нема! Нема де взяти!

Галя піднесла головоньку — у, які-ж блискали в очицях дві сльози дужі! — подивила ся на всїх своїх і округи всюди, вже ледві чутно шепотнула: "Ой я хочу!" і се в останнїй раз. Пригорнувши ся до меншого брата, вже смирнесенько стояла вона, прикусивши ручечку, а там і обидві разом і усе те для того, щоб як не викотили ся ті дві сльози дужі мимоволї з оченяток.

Усї вони довгенько стояли меж купами й зграями, що двигали, гомонїли й рябіли — стояли вони та дивили ся. Дивили ся брати пильненько й наче-б у перше бачили людське убранє хороше й достаточок і наче у перше бачили вони людську жвавість, недбайливість і весе-

лість і наче у перш пізнали своє турбованнє та вбожество.

А мати дивила ся на них. Вона озивала ся до них, то знов без слова, без мови гладила по головці, то знов посилала ближче піти полюбувати тим чи тим, то знов показувала їм те або друге.

— Мамо — каже старший син — ходім до дому!

І усі діти почали прохати ся: — Мамо, ходім бо до дому!

Галя тільки міцнійше прикушувала свої пучечки маленькії.

— До дому? До дому? — перепитала мати.— Вже до дому хочете? Чи не погуляли-б ви ще на ярмарку, мої голубятка? Чого-ж се так хутко до дому, мої кохані? Та ви ще усього ярмарку не бачили!...

— Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже — кажуть в один голос сини.

— До дому? То ходім до дому, пташки мої! вимовила вдова і ледві що вимовила — то до дому ходімте, мої діточки! Галочко! Подай мені ручечку. Може понести тебе, донечко?

Галя простягнула рученьки до мати і як уже на руках була у неньки, такеньки міцненько обхопила її за шию і сховала личенько на плечі.

І пішли вони усі до дому.

Купи людей усе ріджали, що далї вони йшли, усе дужче відрізнявсь голос від голоса, гук від погуку: усе було вільнійш проходити по улицях. Ось і кінець місту і вже з гори видко

усю-всеньку луку зелену, й Дніпро синій і за Дніпром гори — близькії одна над одною зеленійш, далекії одна над одною синійш.

— Кажіть, діточки, чому такі мов невеселії ви? — промовила вдова. — Піждіть, мої любенькі от Біг дасть... — і не доказала, що Біг дасть— чи то разом вона надію стратила, що дасть Біг що небудь колись, чи то вже дуже важко їй стало дожидати до того часу.

— Чим би я мала вас розважити хоч кришечку, мої дорогі? — промовила знов вдова.— Ох, Боже мій, Боже ти мій милосердний!

І знов усі мовчки вони йшли. Усе ширш розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутнійш плескавсь та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знимали ся — високо-високо й далеко-далеко! І такеньки вертаючись до дому із ярмарку, із поуз зграї живої, із порожними руками, брати дивились на ті високі та далекі гори й думали собі, що там за тими високими й далекими горами —що там?

— Мамо — поспитав менший син — що се, який се шлях он там, тамечки по горі в гаю і кудою він звиваєть ся?

— Шлях той? Ох, моє голубятко, сей шлях проводить тудою, де я з роду віку не бувала — у далекії міста й села. Покійний ваш батько, хай царствує, ізжав тим шляхом, як служив у війську, й чула я від його, що се шлях небезпечний. При тім шляху розбійники -ваиодоd ють: звиваєть ся він темним непроглядним бором, проходить між камяних, крутих гір... Бу-

ло й слухати, як ваш батько-покійночок розказує, то мороз з-за плечей бере.

— Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милував. А то товариша його, якогось Ласуна, так напали і полонили його. І жив він, Ласун той, у них у камяній горі, у печері, аш три дні, чи що.

— І що-ж він там у них бачив і чув мамо? спитав середний брат.

—Чудове богацтво він там бачив, моя дитино! Печера тая у них сповнена золота та срібла та дорогого каміння самоцьвітного. З золота та із срібла його там смачненько годували й напували і спати його клали під одягали злототкані, на мякенькому пуху. І коні в їх були у золото, в сріблю зашпані. З роду-віку ніхто й не снив такого богацтва та розкоші, якова в них там — казав Ласун вашому батіку-покійничку. Звали вони Ласуна жити із собою: Зоставай ся, Ласуне, жити з нами — говорили — житє тобі буде хороше й привільне в нас.

— Що-ж Ласун? — спитав старший син.

— А Ласун був і погодивсь і зоставсь у їх, та коли зараз напала його туга. Жалко стало жінки, діток, своєї хаточки, свого спокою. Став він у їх просити ся: — Відпустіть мене, добрі люде, будьте милостиві! — "То йди собі!" —Накидали йому повну шапку золота й срібла й пустили його. "І як пішов я пріч від них — казав Ласун вашому бать кови — от дуже мені як стало жалко їх кидати, хоч плач!"

Що-ж, знов повернувсь до них? — спитав старший брат.

І був повернув ся знов до них. Та як повернув назад, знов його став посягати жаль по свойому житю у сем'ї і втримав його. Та чималий часок він, той Ласун, мордувавсь, що й у печеру його тягне й до дому притяга...

Що-ж, кілька разів він вертавсь і куди прийшов? Чи пристав де? — питав старший брат, і по йому добре було видати, що він не повернув ся-б, коли-б де пішов.

— Та вже таки кинув він шапкою об землю, занедбав усе золото й срібло й до дому прийшов.

— Лучче-б він не кидав, а до дому-б приніс — каже середній брат, а менший на Галю подививсь, мов би подумав: отсе-б було втіхи тоді Галї!...

І Галя немов зрозуміла, що подумав менший брат — вона всьміхнулась такеньки, як всьміхають ся, коли уявляють перед собою якись уявоньку уде хорожу.

— Не годило ся кидати! промовили усї брати з пожалем. — Або не брати, або вже не кидати — що небудь одне! каже старший брат.

— А потім, діточки, — говорить вдова, — потім той Ласун був рибалкою при Дніпрі та упав у воду і втопивсь якось, казав ваш батько покійний.

Прийшли вони до дому й посїдали усї під грушею коло хати.

— І що-ж, мамо — спитав середний брат, — чи й досї ті розбійники там засїдають?

— Теперки не чути про них нічого, моє серце! — одказла вдова.

— Деж вони поділи ся, мамо?

— А хто їх зна, мій голубе! Чи вони перевели ся, чи пішли далї де, не краще привіллє... Ох, діточки, втомилась я дуже, кохані! Ляжу тут, чи не засну коло вас.

Вдова лягла на траві й затулила була очі, та сон не змагав — очі усе одмикали ся та на діточок продидляли ся, що тут сиділи усї задумані, поки аж Галя не поклала рученят їй на лице, та не заспівала "котка" й "голуба", прикликаючи сон та дрімоту.

Заснула вдова, тай Галя і себе заколисала своєю пісенькою і впала сама коло мами у міцненькому снї.

А брати сиділи та дивили ся на високі, лїсом уроснії, далекії гори, очей не звертали — дивили ся та часом поглядав старший брат і на місто веселе та гучне. І так вони задивили ся, так вони задумали ся, що смеркло — вони не завважали і схаменули ся вже тодї, як Галя прокинувшись, вигукнула: — Ой, як темно!— Де-ж бо сонечко?

Днї приходили й уходили. Богато ще сьвяткувало ся сьвят, чимало ярмарок ще становило ся, тільки що вдовині діти вже нїколи більш сьвята такеньки не дожидали і нікому у ярмарок уже не просили ся й не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та бродячи по улиці, дивлячись на гучне, бучне місто та у другий бік — на тихі, високі уроснії гаєм гори, на той шлях поглохлий, що звивавсь

і зникав там у густому гаю· І що вони росли та виростали, то вони пильнійш поглядали. І раненько ранком при сьвітлому сонечку і пізненько в вечері при зореньках іскристих — усе туди їх очи звертали ся.

А час спливав і вони собі росли та виростали одно одного краще та лучче.

І як дійшли вже вони літ дорослих, старший брат став іще понирійший, сумнійший, — такий задуманий, та мовчазний: середній брат зробивсь іще цікавійший — усього питавсь та перепитувавсь, а менший брат іще гірш палкий та спочуйливий: а усї брати зробиди ся неспокійні та невдоволені. Мати побивала ся, жалуючи їх, Галя падала, розважуючи їх, а вбожество ще скрутнійш тиснуло й давило.

Ходили усї брати шукатисобі роботи, служби й по місті й по селах округи, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що не знаходило ся їм праці й за малую заплату. І певернули ся вони з тих пошуканок усе сумнійші та смутнійші.

Коли-ж бо й добра година трапилась: разом знайшла ся служба двом братам — старшому і середньому. Пішли обоє у наймити. — Старший брат пішов служити до молодого заможнього хазяїна-баштанника, а середній брат служити пішов до вдовця старого, хлїбороба: обоє недалечко вони занапастили ся — тут таки під самим містом наймитували. Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий та щасливий та немилостивий — себелюбець і самоправець. Мав він і хату білу, й жінку ми-

лу, й рід величний, й усякий достаток добрий. Баштан в його великий славний: людей повно раз-у-раз — і городян і селян: він із жінкою своєю ходить похожає та спродає, та гроші лічить та балакає й жартує з купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами й усяким овощем — рябить люд і купчить ся коло куріня хазяйського. наймит усім услугує, подає, носить возить, мете, складає: хазяїн шле його — він іде й повертає — хазяїн іще нарікає: хазяїка гонить — він біжить та назад поспішаєть ся — хазяйка ще лає його: купцям годить, чужим людям прислугує, тай ті не приймають за добре і разу не подякують тоже, ніколи за душу живу його не помислють. Ранок ясний минув, день змерк горячий, вечір потемнів сьвіжий, а сон не бере, нема спокою, сумно та важко. Коли-ж відпустить? Коли вияснить? Чи коли згладить ся з сьвіту та кривда нерівна? Чи буде полегкість? чи вменшить ся хоч мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хлібороб був собі тихий роботящий чоловік, дбайливий, обережний: знав уже він як у сьвіті жити має простий чоловік межи князі та сильники, то так він і жив собі й добре йому ся вело усе: він нікого не зачіпав і його ніхто не займав, — вікував він собі гарненько з дочкою своєю одиночкою. Господарство хоч не яке там скарбове, — можна-б йому ціну скласти, та таке-ж то порядненьке, любеньке, що кращого й не бажати.

— Чи він добрий буде для мене? — думав середній брат, ідучи поруч зі своїм хазяїном у перше до хазяйської господи та говорячи про те, як хліб родить· — Чи буде добрий? Походить на те. У сьвіті-ж, кажуть, не без добрих людей...

Дуже йому вподобало ся хазяйське господарствечко, як оглянув він його: дуже приємненько було йому чути, що у хаті співав голосок, а вітер заносив теплим повівом і спів і слова.

— Жив би до віку такеньки, коли-б мені так Бог дав, — подумав він, уступаючи у хату за хазяїном, де пісенька усе не змовкала, а чула ся вже зовсім істно і де стріла їх дівчина як краля.

Вона й привитала ся і сніданнє подала і щось промовила і про щось поспитала і глянула і подякувала, та усе якось наче недбайливо, якось байдижливо, наче добродійка, наче госпоженька й трохи засмутила вона тим молодого наймита.

Та не таке ще спожив він, як послужив там далї, та як стала йому дівчина за сьвітло й за темність, — що як вона тут, то усе сяє й блискує а як її нема, то наче хто сонце зняв і зорі зібрав та у кишеню поховав. Дізнав він того, що як він угоняв три кроки в один, поспішаючи ся потомлений з поля хутче на добри-вечір їй дати, а вона — одказуючи — "добри-вечір" і не оглядала ся на його. Скоштував він і того, що як ранком ідучи на роботу, припинить ся, дожидаючись, сподіваючись, труся-

чись словечка любого, а вона минаючи його, приказує йому: 'йди робити". Приняв і того, що як у вечері сяде де та зажурить ся, та задивить ся на її, вона його пошле десь потомленого до якись там примху для себе.

Перемучивши ся днями, не поспавши ночами, одного разу наймит перестрів свою посподню кохану тай сказав її усю щиру правдоньку. Як же вона задивила ся, як же вона личенько своє вродливе одвернула від його! Як неласкаво почула, як вразливо озвала ся!

— Не займай мене ніколи, наймите! — промовила. — Чи я-ж тобі рівня? Коли хочеш у нас служити, поводь ся слугою. Не говори до мене! — А він таки заняв, а він таки заговорив, тай мусів на віки попрощатись, — утратив службу й повернувсь до дому, у хатку ненечину на луці, — такий повернувсь, немов прибитий на цьвіту.

Розважала мату, жалувала Галя, брати моци додавали і з исїта сими ліками добрими прожував він, не видужуючи та дожидаючи, поки де слушба йому трапить ся.

А тим часом на баштані велико спродано овощу і хазяїн свого наймита посила з возами у місто розвозити спродане та збирати часом гроші незаплачені. Тільки одного разу, чи не злічив добре беручи, чи загубив якось везучи наймит, а хазяїн не долічив ся свого ліку й зняв бучу: узнав злодієм і пройдисьвітом і голотою: а хазяйка собі підказує та відгукує, то пищить то верещить.

— Я більш у вас заслужив — візьміть із

моїх запрацюваних, тай на лайте ся! — каже наймит.

— Іди собі геть тай не вартайсь! — гонить хазяїн.

— Щоб твого й духу невірного не було! — кричить хазайка.

— Заплатіть мені, — каже наймит.

— Заплатити? То я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! — Іди геть! пихає хазяїн.

— Я на вас суда шукатиму! промовив наймит.

— Суда на мене, ти! скрикнув хазяїн тай зареготав із потїхи великої.

— Бач! вигукнула хазяїка і хазяйчин регіт дрібненько роскотивсь та втїшненько.

Наймит пішов собі геть від них тай теж засьміявсь до себе, кепкуючи з себе, що заходив ся хазяїна засудити.

Питання та жалуваня, було доволї у дому, а ще більше вбожества та суму. Знов усї до купи зібрали ся дожидати, терплячи, та сподївати ся, не маячи. Неспокійні сумні ходили брати усї—найсумнїйший усїх старший був, найсмутнїйший — середнїй. Галя вже не займала їх, мати не розважала, а у меншого брата то серце жалем сходило.

— Коли одного вечора старший брат говорить усїм братам: "Життє наше гірке та вбоге... Що ви робитимете? Я присягаю зеленому гая! Чи ви менї, брати товариші?" Усї брати погодили ся й казали: "Добре!" — "А мати? а Галя? — схаменув ся менший брат. "Чи за велику пораду ми досї були їм? — каже стар-

ший брат. — Брати-товариші, не поступайте ся!”

Усї одказали: — Не поступимось!

Увійшли вони у хатку — мати ї Галя вже спали. Мати зараз прокинула ся, почула що міцненько її обняли — то менший брат обняв її.

— Що? — спитала Галя, серденько в неї затредихало ся — почула, що щось є, — та менший брат не сказав нічого й обнявши, покинув.

— Мамо! — заговорив тодї старший брат, — ідемо ми шукати щастя та долї. Зоставайтесь здорова та не дожидай нас! Прощавай, сестро!

За сим словом вийшов із хати, а за їм усї брати слїдом. Вдова тільки рученьками сплеснула таї упала з горя та з жаху. Галя зірвала ся, побігла, догнала, ухопила ся за меншого брата, не пускала й ридала, та любого братїка вона не втримала — рванувсь і втїк він за другими й тільки з далека вона ще почула його голос: — Прощавай, Галю, прощавай!...

— Усї пішли! Усї покинули. Пішли ї не повертають ся!

— Гукай, Галю, гукай голоснїйше! Прикликай! Зови! — прохала вдова наче несамовита.

І Галя голосно гукала й звала, та дарма розносились сьвіжий, розпачливий голосочок — на одвіт тільки поуз гір дзвінко відкликало ся.

— Чуєш, Галю, чуєш гомін? Вони йдуть, — ідуть! — промовляла разом вдова.

Та се Днїпро гомонїв плескаючи та дерева шелестїли, — нїхто не йшов.

— Бачиш, бачиш Галю, — он-там, там хтось стоїть? Се Івась стоїть а біля його — бачиш Грицька? Біжи, біжи, Галю, тудою... — Галя бігла тудою і сюдою, по сей бік і по той бік — усюди, де тішила й дурила їх нічна тінь та мла.

І на сьвітаннє заняло ся. Сьвітаннє появило їм, яка лука зелена пуста й які гори округи безмовні. Вони все таки дожидали — що вернуть ся, тай обертали очи свої потомлені на всі боки.

І сонечко зійшло, та таке ясненьке, наче-б то хотіло й мало вмисне для їх найлучче всьвітити пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали — вернуть ся, вернуть ся... Та з того часу ніхто вже до дому не вернувсь.

III.

Хутенько казка кажеть ся, та не так то хутко діло робить ся. Богато минуло днів, тишнів, місяців, тай літ проминуло нимало, що вдова з Галею ще прожила та прогорювала в убогенькій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуть ся любії сини, що повернуть ся брати милі. То усе чув ся їм гомін якийсь, ніби йшли по луці макенькій у вечері, а на сьвітанні пробужав їх гомін коло дверей — і поспішали ся вони й трепетали ся вони: та на луці округи усе пусто в вечері й на сьвітанні коло дверей нема нікого. Пусто! Нікого!... Дарма Галя літала тудою й сюдою, як тая ластівка, й вдова

вибивала ся з сили своєї, поспішаючи за нею — пусто нікого!

Еге-ж, еге-ж! — пусто й нікого. Й на який часок переставали вони поривати ся, наче заспокоювали ся, трохи набирали ся терпеливости.

— Галю, — говорить знов вдова, — чуєш, гомонить?

— Се Дніпро шумить, мамо!

— Ні, ні, Голю! Слухай-бо!

— Дерева шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! — промовить вдова й зітхне і прошепоче: Боже мій, Боже мій!

А трохи згодом вдова знов почина: — Галю! Галю! вийди, подиви ся, прислихай.

І Галя виходить, дивить ся й прислухує — не чутно його, не видко нікого, тільки Дніпро шумить та дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумнійше робила ся: вже вона "гави" не бояла ся, анї вовка, щиро робила і коли вже теперки вона плакала гірко, де небудь приховавши ся, ніхто-б її не знайшов по плачу — вона тихенько-тихесенько вже вміла тепер плакати.

Жили вони так само вбого як і перше. Усе так само ходили вдова на поденщину, та усе менша її плата була з тим, що вона усе старіла, слабіла, все більш тратила міць і прудкість. Галя теж ходила на поденщину й теж по троху заробляла за тим що була ше дуже молоденька, невміла, недосьвідчена. Рано-ранесенько прокидали ся вони і йшли у місто на робо-

ту. І кажу вам, ніколи вони не йшли по горі гаєм, не постоявши на луці, дурно не піждавши. Не діждавши ся нікого, хіба часом пташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрім тих знакомих тихих гір та деревів високих, вони йшли. Приходили у місто й наймали ся робити, де трапляло ся й що Бог насилав: воду носити, городи полоть, сітки капусту, хати білити — усе, ще кажу, Господь їм насилав. Цілий день вони робили — зрідко у купі, в одній господї, сливе завсїди різно по різних господах, а в вечері сходили ся на дорозї до дому. Тодї-ж бо Галин голосочок сьвіженький дзвенить — Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре й що лихеньке їй здало ся.

Вдова слуха, часочком сама що небудь промовить про бачене, про чуте. Ппиходили до своєї хатки, до дому. Сьвітла вони ніколи не сьвітили — місяць та зорі їм замість сьвітла. По трудах дневних не гаразд частенько сон покоїв їх. Найгірш вдову мучило безсоннє: вона брала ся плакати якимись скудними, старечими слїзами, що від їх здавало ся, розірветь ся її покрушене старе серце. Галя обнимала її й обойко вони говорили й балакали й обойко смутили ся й обойко сподївали ся на кращі часи, поки аж вдова була втїшена й починала засипати, а Галин сон розгулювавсь і мислоньки починали блукати й роїти ся коло усього доброго та відрадісного вперед себе далеко-далеко... Брати вбачили ся з якимсь сяющими о-

ими, у якомусь виблиску ї усе округи теж сяло й блищало... Жили вони, жили, поки до-

жили до того часу, що вдова занедужала й звалила ся.

От тоді-ж бо пригодонька стала ся: і робити треба і недужую не можна саму покинути. Тоді-ж бо Галя показала, що за прудкі в неї ніжечки. Вона наймала ся за наймалійшу плату з такою умовою, щоб одвідувати недужую матір, та тричі або й більш на день прибігала до хатки й повертала ся знов у місто. Та що далі, то вдова робила ся кволійша, слабша і Галя вже не відходила від неї.

Недужа лежала тихенько, безмовненько. усе слуве затуливши очі й походило, наче вона одпочивала по тяжкій утомі й праці.

Одного разу вона питає: — Галю, що отсе — чи Дніпро шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить: зима— Дніпро під льодом.

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева в інею.

А тоді саме зима була — біла, люта кріпка зима.

Довгенько лежала недужа, не відмикаючи очей і не мовлячи слова, та усе білїла, та усе слабіла. І ледви чутно знов поспитала: — Галю, Дніпро-ж бо не шумить — я не чую... шумить, чи ні?

— Ні, мамо!

— Так се дерева шелестять?

— Ні, мамо!

Вдова піднесла ся, наче в силу ввібрала ся.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько двері! Стрічай хутко. Ось вони! — Тай разом.

стративши останню міць, упала вдова й очі її вже на віки склепили ся.

Добрі люде якось допомогли Галї поховати матїр і стала Галя жити сама одна, самотненька у своїй хатцї на зеленій дуцї.

IV.

Прожила Галя такеньки цїлу зиму холодну-ю, сидячи вечорами під скосяним віконечком, дивлячись на луку у снїговій пеленї, білій та гладенькій, без шляхів, без слїдів округи, окрім тієї стежечки, що походила сама Галя, ходячи на роботу.

Часом Галя заспіває пісеньку яку небудь, що переняла, роблячи з иншими веселими дївчатами в купі. Заспіває Галя пісеньку й довгенько співає, підперш втомленою рученькою свою самотненьку головоньку.

Часом їй здавало ся, що от хтось зазирнув у її віконце, от-от хтось прибіг мимо, от-от хтось стукнув — се або місяць вирина з хмари, або мороз вдарить. І Галя почала дожидати самотними вечорами, коли місяць зазірне у віконце, вітер пробіжить мимо хатки, або мороз постукає, і звикла дожидати сього і приймати, наче гостей порогих та любих.

І такеньки проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, сьвіжая, квітнща. — Лука зазеленїла, груша зі зломленою верховиною біля хатки вбрала ся у лїству й почала тихенько шелестїти ранками, як ранковий вітрець повівав і зашумів гай по горах округи й

засинївсь і розливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливним затоком і налетіли птахи з теплих країн, заспівали й защебетали.

Одного вечора весіннього сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла з квітками та з пахучими зіллями, і для того вона голоснійш і веселійш того вечера співала. Коли разом щось мигонуло коло віконця: Галя глянула на небо — небі мріли зорі ледвенко. Знов щось мигонуло тай заступило вже віконце. — Галя побачила чоловіка, стрепенула ся, злякала ся й дивила ся на його здивовано.

Проти неї стояв молодий і хороший козак. Стояв і питав: — Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти?

— Тією самою, — одказала Галя йому.

— Добре! — промовив козак. Та хоч було "добре", однак же він іще стояв під Галиним віконечком і то на неї задивлясь, то знов у хатинку зазирав. Галин переляк минув, та серденько било ся від диву та від несподіваного, негаданого того...

І я просто таки сією стежкою потраплю до міста? — спитав знов козак, постоявши.

— Просто втрапите.

Розпитав козак і про те, що просто втрапить у місто, а все ще його ноги не несли від Галиного віконце.

— Чи не буде ваша ласка дати мені водички напитись? — попрохав козак.

— Зараз — одказує Галя й зараз дала йому водички у віконечко.

Козак напивсь водички.

— Спасибі, дівчино! — каже. — Яка вода славна! Се з Дніпра берете?

Ні, з криниці.

— А де-ж тут у вас криниця?

І козак почав оглядати ся та озирати ся у вечерній млї та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, он там під горою геть, — показувала йому Галя.

— Чудова в вас лука ся: і Дніпро шумить і дерева округи й гори — сьвіжо, благодатно!... Хороше, мабуть, вам тут жити?

Галї й самій разом чогось здало ся, що тут ісправдї житє таке, що й не прирівняти його до иньшого — й Галя одказала козакови: — О, жити тут славно!

— А до міста чи ви частенько ходите? — спитав козак.

— Що дня хожу.

— Що дня? на роботу, чи що?

— Еге, на поденщину.

Що-ж, роботи маєте до схочу мабуть? Добра робота?

І Галї знов здало ся, що й справдї робота добра, — й Галя одказала козакови: — О, добра робота.

— А чи рід у вас є у містї? — питавсь цікавий козак.

— Ні, в мене нікого нема в містї. В мене жадної родини нема. Я сирота.

— І сами живете тутоньки?

— Сама живу.

Здаєть ся, так уже трошечку вони розмовляли й трохи одно одному сказало, а богато часу вилило. Зорі легш та легш усе мріли, наче вхопили усе дальш у синє небо: стало сьвіжить, із Дніпра потягнує вітрець і з того берега переніс пахощі тополь, що там цьвіли саме. Не козак і не Галя схаменули ся що вже близько сьвітанє, а вже чайка дніпрова почула і пропеслась із кигиком понад Дніпром.

— Прощайте! — промовив козак.

— Прощайте! — промовила Галя.

І пішов козак шляхом у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгень ко проводила його мислоньками, поки аж зморив її коротенький сон до ранку — тут таки, коло віконечка, схиливши ся головкою на складені рученята і заснула.

Як вона прокинула ся пломенистий соняшний промінь задав їй сьвітлом у вічі несподівано — вона проспала ранкову зорю — от собі маєш! І Галя засьміяла ся небувалому випадку і почала поспішати ся на роботу і вмиваячись, вона впустила кухлик із водою не хотячи і відра вивернула невмисне і усе сьміяла ся сама із собою, за тим, бачте, що усе якось виходило несподівано, нежданно, негадано··· разом··· Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче било ся її сердечко, а ще швидче вироювали ся мислоньки... Уявлявсь їй самотний, весінний вечір коло віконечка, своя самотна пісенька, весінна теплиця й мла, й сьвіжість і зорі мріють... і разом заступлений

сьвіт у ківонці й молодий козак.... так разом-разом... такеньки несподівано!...

Того дня Галї вилучило ся робити на городї в купі з другою молодицею, що вона з нею й перш часом у купі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу подївяла, лишенько тїшила.

— Хоч ляж та вмирай! — каже ся молодиця, як вони узяли ся полоти.

— О, що се ви говорите, любочко! — покрикнула Галя.

— Що-ж я говорю? Що є, то й говорю!

І справдї ся молодиця не мала вже рясту топтати — суха, блїда, знесилена.

— Нї, нї, — каже Галя — нї, не журіть ся! Як знати, що вилучить ся, що буде, випаде уперед?

— Що-ж буде, випаде? — перехопила молодиця. — Нїчого, окрім біди та лиха!

— Ой, нї-нї! — покрикнула Галя — усе може бути... усе! Не пожидаєш зовсїм, не чуєш, не спиш і разом несподївано-негадано...

І Галя покинула полоти й оглянула ся округи, наче от готовенька щось несподїване.

— Еге, буде тобі лихо та ще з лишком! — промовила молодиця.

— Чого-чого не бува! — защебетала знов Галя. — Усе вилучаєть ся! Усе може бути!

І Галя подивила ся з усьміхом на сонечко, що грало ся понад нею, наче думаючи: скотись ти зараз на землю, яснеє сонечко, так я не дивуватиму теперки, — навіть рученьки підставлю не бою ся!

А молодиця промовила: — Годі тобі, дівчино! Ти накажеш такого, що на вербі груші, а на соснї яблука ростуть!

І в вечері дома, сидячи коло свого віконечка, Галя думала про те, що усе може бути й вилучити ся усього треба дожидати несподіваного та негаданого і всьміхала ся і здаєть ся, одважно та веселенько дожидала усього того: та як уявила ся висока постать по дорозї до хатки, Галю поняло горячим наче жаром і зимним голодом. І що близче підходила висока постать, то жар горячійш її понимав, а холод зимнійш. І як учорашний козак став коло віконечка й казав їй "добри-вечір", Галя на одвіт йому ледви вимовила свого доброго вечора.

На сей раз козак не питавсь дороги, а підійшов, як знакомий, гуляючи й повів розмову про те, що се за місто Київ — красне та велике й оповістив про те, що він недавненько ще сюди приїхав із товаришами на дива усякі подивити ся, розважити ся і що дуже раденький з того, що приїхав...

І справдї вбачало ся, що козак раденький. І Галя раденька.

Потому він оповістив, як приблудивсь до зеленої луки у перше — товариш, бачте, призначув йому під містом де зобачитись, та він, товариша шукаючи, не знайшов — загледів луку, Днїпро, схотїло ся йому понад Днїпром лукою пройти ся, він і пішов і бачить — хатка і подумав: чия се хатка тут стоїть? І почув Галину пісню, слухав-слухав тай підійшов під віконечко...

І хоч козак недодав, що він раденький, що підійшов до віконечка, тільки сеє ї без козацького слова вбачало ся. І Галя раденька.

Потому він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й плімя, що він козак із далекого села Глибока, звуть його Михайло Нарада, (тут він спитав, як звуть дівчину і дівчина йому каже — Галею), що село його велике й богате, там дві церкви в їх, хати усе славнії, — скрізь у поспіль сади: село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й по під Київом: що люде в їх усе хороші й дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізненько вони розійшли ся. І Галя не заснула сієї почи, а просиділа до ранку під ківонечком і так їй істенко наче у снї снило ся велике біле село на горі, у зелених садах, дві церкви високі, з золотими хрестами, синїй Дніпро по під горою: снили ся люде тамечки з такими то вже принадними обличчями, що таких вона нїколи ще не стрічала: дівчата такі чепурнії та любії, що таких вона ще з роду не бачила. І наче весінний тихий, пахучий вечір і далеке село снило ся їй без гомону, без галасу, хоч живе і нїчого не чутно було нїде — окрім, що било ся своє власне сердечко дуже.

Козак почав учащати що вечора і в їх вела ся мова й розмова трохи ще не до сьвітання. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви, з віконечок видко Дніпро й далеко гори округи й гаї, що у його сад величенький і має він теш пасіку.

І дізнала Галя теш богато усяких трівог та радощів, туги та щастєчка, невідомісеньких їй до того часу. З тієї години, як Галя несподівано признакомила ся з козаком, вона усе дожидала чогось особливого, сьміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далось у знаки їй, як дожидати сподіваного. Спершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, так уже не під силу стало їй сидіти спокійненько, коли душа її уся поришала ся, серденько, колотило ся і дух займавсь, захоплявсь, — вона починала ходити та прохожати по луці, зривала квітки, що попадали ся, з опалом впивала їх пахощі, наче лікарствечко від нетерплячки, то вона йшла у сей бік, то у другий, то стояла на одному місці,— поки аж козак Нарада не виявлявсь на дорозі.

Одного разу повернула ся вона з роботи й застала козака вже на луці коло хатки й зараз він до неї промовляв: — Я прибираю сї до дому їхати.

Галя збіліла, спахнула й знов змертвіла і нічого не промогла йому одмовити.

— Галю, будь мені жінкою та поїдьмо зо мною — каже козак.

І тоді Галя нічого не примогла йому промовити.

Та згодом за те-ж як вона щебетала, плакала і сьміяла ся, червоніла й блідла від свого щастєчка!...

І у першу таки неділю після сього вечора Галя у сьвіжому вінку, рука із рукою з козаком Нарадою, пішла до церкви рано-ранесень-

ко, без дружок і без сватів, без роду й без друзів, у двох сами й повінчали ся собі любенько.

І того вечора таки недільного з Київа виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами. На возї сидів гарний козак молодий, го йому мабуть добре було жити у сьвіті, а коло його близенько-близенько сиділа молода козачка у білій намітці — о, яка-ж хороша, щаслива козачка! І поїхали шляхом до села Глибова.

V.

Понад Дніпром, поуз гір, є богато камяних печер і в одній такій печері зібрали ся девять братів-молодців. Хто лежав, хто сидів: палило ся кілька люльок... У, які-ж округи скелї та шпилї! Дніпро прориваєть ся, розбиваючи кручі між них і гурчить по камінню й високо прискає, перелїтаючи через них. Ясного неба одкид у його хвилї кипучій та бистрій крутить ся й вертить ся. Окрім ясного того неба у горі да грукучого Дніпра у низу, за шпилями-скелями округи видко далеко-далеко темнії гаї, ще позлочувані вони іскряним сонечком.

Старший брат і усім отаман сидить, люлька його згасла й дивить ся він у землю і нема у його на лиці нічого, опріч обичайного суму та моцї.

А инші брати не так: один брат гроші лїчить, а коло його другий дивить ся неначе з гнївом, неначе з погордою на них: третій знов теж дивить ся і чи він сумує чогось, чи він у

чімсь каєть ся — хто його зна: один здаєть ся, спить, одвернувши ся од усїх до стїни: другий лежить, дувлячись байдужними очима, закинувши руки під голову, мов порішивши вже з усїма докушними думками на віки: двоє палять люльки, люльку за люлькою, тільки вилїтає іскра та дим веть ся й повиває своїм звоєм невеселі їх обличчя: самий менший сидить коло дверей до печері і з першого огляду на його видно й ясно, що сповнена його голова кучерява смутних мислоньок, а серденько біднесеньке сповнено туги та ще гіркої притуги.

А у печері анї золота, анї срібла, анї каміння дорогого. Гола, сїра се печера тай більш нїчого. Холодно там, твердо, нїде там і голови прихилити вигідненько...

Вечір наступав тихий та рожевий. І все порожевіло: кременисті шпилї, грукучий Днїпро у низу, далекії, темнії гаї на верховинах ріських і навіть пташка, що пролинула по над Днїпром. Лїсова берізка легенько звідкись запахла і очі не знаходили округи, де було їй тут зрости ніжній квіточцї на дикому камінї.

Середнїй брат, що здавало ся, спав, разом підніс голову й промовив: — Чи не пора?

Усї оглянули ся й два голоси йому одказали: — Ще не пора, ще рано!

Середний брат змовк і знов одвернув ся до стїни, знов наче заснув.

Рожевий вечір розготавсь та розгоравсь пломенистий, потім почав темніти та темніти: місяць вирізував ся з-за верха гори і заблискотїли зорі на небі.

— Пора! — каже старший брат і устає.

В один мент усі вони були на ході: печера спустіла. Прудко, швидко пробираючи ся по жпилях та скелах, брати зникли за ними.

VI.

Їдуть козак із козачкою до дому... О, весела, весела доріженька: де глянути — усе цьвіте й пахне, про що здумати — усе любо та мило та ясно!....

Як тепер усе добре — і згадувать колишні напасти й лихо і забігти мислоньками у перед, у пришлость одрадісну! Розмовляли вони про те як житимуть у купі, як господарюватимуть разом.

— Будемо жити сами двойко — каже козачка — а вже-ж у нас нікого нема!

І дві пароньки найщаслівших очей ізглянули ся із собою.

Коли разом щось болем кольнуло наче у серце козачку — вона змінила ся на лиці й промовила: — А де мої брати тепер? Де брати- Чи живенькі?...

Та сльози й побігли по її щасливому личеньку. Тепер було вже до кого пригорнути ся, до кого головкою припасти. І наплакавши ся ревними сльозами, козачка піднесла головку і знов промовла:— Ніколи ще я їх так добре не оплакала, як тепер!... Як то їх Бог милує, Михайле коханий, а? — спитала вона й дожидала козакового одвіту — як їх Бог милує?...

Почала ся в їх мова про братів і всякі здання помисли й надії усякі певні уявили ся... І в пришлости палкая козачка наладила ї погодила усе так, як бажало ся її душеньці, ак жадало ся її сердечку. А козак на все согласний і на все довільний.

У такій мові вони невважливо їхали жляхом, не дивлячись округи, поки аж їх не повразило, що десь поблизу шумить млинове колесо. Оглянули ся вони й забачили темні гаї з усіх боків, сонечко, що за їх заходило ї у право якийсь хуторець.

— Та ми се з шляху зблукали ся, Галю! — каже козак всьміхаючись. — От тобі меєш! — Дивись після того у ясні оченята, так і дорогу прогледеш!...

— А он дорога поперед — каже Галя, показуючи вперед.

У переді лежав шлях узенький, мало їзжаний, такий самий, на який вони з'їхали — попали, сами не знали коли й як.

— Шлях є, та кудою він провадить? — каже козак. — Треба під'їхати до того хуторця й поспотатись.

І козак, відрікаючись наперед дивити ся у ясні оченята, звернув волів до хуторця.

Се був маленький вбогенький хуторець. Усюди, де тільки можна по землї, заріс він червоним маком пломенистим: мак поспіль укрив городи коло кожнїсенької хатки, снопчиками та жмутками ріс при дорозї: то забиравсь на дашок одною квіткою пишною то цїлою семейкою та наче габою внизував округи дашок, пе-

рериваючись де не-де, як порване коралеве намисто і з далека вбогенький хуторець виявлявсь, неначе палав у неспалимому вогні.

— О, який мак! — покрикнула Галя. — Що-ж за пишнії маки! Я собі насію такого!

Під'їхавши до першої хуторянської хатки з краю, вони стріли молодицю з дитиною на руках і поспитали, де шлях у Глибове.

— Не знаю такого села, нема — одказала молодиця.

— А які-ж коло вас села? — спитав козак.

Хрумово, Іваньково, Кривушино...

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать люде більш, як сорок верстов.

— А як туди проїхати?

— Та от сим шляшком. Перши ви приїдете у Хрумово, потім... Та тільки що сей шлях тепереньки небезпешний.

— Чому?

— Та чутно — розбивають тепер і ріжить. Чутно — недавненько богатого козака вбито у у яру... Ну-ну! ну-ж бо! — спиняла вона дитину, що тягнулась до волів, — ну бо! Не пустуй, бо занес зараз у яр, вкину до розбійників.

Та дитина, мабуть, була сьмілого, одважного козацького роду — вона тільки почувши сеє. зисьміяла ся і охопила вола за роги.

— Малий козак, та сьмілий! — каже Михайло.

Мати глянула на малого сьмілого і всьміхнула ся. А Галине сердечко, що йому усе, що стрічало ся, що вбачало ся приповняло та при-

більшало щастєчка й радощів, Галине сердечко до усїх озивало ся.

— То прошавайте, спасибі вам! — каже Михайло молодиці. — Прощавай, козаче, та рости! — каже до дитини.

— Рости, любенький, рости! — промовля Галя.

— Спасибі... щаслива дорога! — одказувала молодиця. — Вклони ся, сину, вклони ся! — Син не хотїв вклонити ся й уперто драв головку до гори, як мати нахиляла.

— Бачте який! — каже молодиця, сьміючи ся. І Михайло й Галя одказали їй усьміхом.

— Так се шлях у Хрумово? — спитав іще раз Михайло.

— Сей, сей самий. Тільки, що ви не боїтесь їхати? Говорить, що небезпечно... славлють.

— А усього чи-ж переслухати, що говорють та славлють! — одказує Михайло.

— Не страхайте-бо дорослого козака, коли малий не боїть ся!

Ще всьміхи, ще вклони й пожаданя добрі— й ог уже хуторець зник із очей з своїми маками червоними й млин не шумить і вони гаєм, то спускають ся к Днїпру, чуючи його прохолоду, то знов піднимають ся високо, прислухаючи тільки плески та лелїннє хвилї Днїпрової.

VII.

— Коханий — говорить Галя — а що, як справдї нападуть на нас розбійники?

— Боїш ся, Галю? — пита козак.

— Галя не боїть ся, а як бо нападуть?

— Не бійсь, моє серце: то усе верзіннє — говорить козак. — Бувай собі спокійненька, Галю!

— О, ні, я не боятиму ся, коханий! Я не бою ся — одказує Галя.

І їхали вони далї темним гаєм, та усе, щасливі, розмовляли про щастєчко. А гай усе темнів і Дніпро все шумів бистрійш. Спершу оступав гай шлях і їдучи вони чули пахощі гаєвих квіток, потім гай наче разом знявсь і по обох боках висють ся голе камінне, а на них наче настромлені стріли — сосни чорні: а у низу на зустріч їм бєть ся Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щілину. Тільки що встигло мигонути проти очей їм усе те, як на них кинула ся орда людей. Міцнії руки спинили воза, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя примогла тільки скрикнути: боротись почав козак...

Не довга боротьба: хтось один упав і застогнав, а за тим загальний вигук ярославний і козак захитавсь і впав коло Галї. У жаху вона схопила його і притулила до себе: у ляку вона чула, що кров поливає їй руки...

Уся орда побивала ся коло вбитого товариша й чули ся слова: "Не дихає! Мертвий!" І страшний плач чувсь і глухе питаннє: "Де поховати лучче!" і ступа у той і у той бік, пошуканнє... рили землю й викидали землю з ями...

Ніч минала, усе округи сьвітліщало. Кров що вливала руки, сякла, холоділа: з далека поза деревами копали яму й михтіли люде: близько — нікого...

То от хтось наблизивсь. Ще у більшому жалю Галя міцнійш притулила до себе козака свого й наглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка вяла і здавало ся, жалко йому було Галї: так як зглянули ся їх очи, він затрепетавсь разом і хутко спитав: — Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота — одказала Галя. — Я живу сама одна коло Київа, у хатцї на луцї... Нї, нї бо, не те... Я заміж пішла і от мій козак...

— Галю! — промовив парубок, трохи не падаючи коло неї. — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Ох, братїк милий! Се ти? Здоров був! Здоров був! Чому-ж так барив ся, довгенько не приходив? — Вона схилила ся до його і богато й горячо його цїлувала, усе не пускаючи з рук козака, а далї спитала: — А деж другі брати? Чому се ви так довгенько не приходили? Де-ж брати?

Наче вменшив ся її жах і страх: вона пильнійш подивилась округи. Менший брат покликав других братів і вони прийшли з поза дерева.

— Се наша сестра Галя: — кале їм менший брат.

— Се я, братїки рідні! — промовила до їх Галя. Та вони чогось не підходили до неї витати ся, а старшого брата зовсїм не було по-

міл ними. І обличчя в їх такі страшні, такі чудні... жах знов напав Галю!

— Де старший брат? — спитала вона. — Де він?

Жах усе більш та міцнійш її понимав і посягав і з почону вона нічого не здолала зрозуміти: потім далї усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого під дубом і знала, що забив його Михайло її. Вона була на похоронї й бачила, як старшого брата опустили в купі з її Міхайлом у глубоку яму, всипану листом і вона прощалась із обома..... Та чудно якось усе змішало ся у неї в голові і навіть якось чудно очи бачили й уха чули: то вона думала про іграшки з братами на луцї, про покійну неньку й нагле уявляли ся у думцї молодиця з дитиною сьмілою та веселою на руках у вбогому хуторочку, що маками закрасивсь і усьміхаючись показувала, шлях який: то йшла вона з церкви і прислухалась до Мохайлового голосу. то Дніпро своїм плеском усе поглушив: то чуло ся їй — стогнуть, бачило ся голе камінне, темні гаї, а разом вечір весінний, чаруючая квітуща сьвіжість і здалека велике село на горі... то все живе, одрадісне й дороге, то все мертве, поховане дороге... Вона дожида-дожида до себе жениха, вигляда його, вловляє голоса його, а коло неї менший брат знаходить ся, проти неї його вже мужне та знакоме любе обличе і вона йому всьміхаєть ся й дуже раденька... А от і усї брати сидять ря-

дочком на землї, тільки не стає старшого, нема старшого...

Нагле якийсь сьвіт, наче й память й розум вернули ся і жах знов напада й посяга і в жаху вона кидаєть ся бігти і біжить-біжить до Дніпра і в жаху вкидаєть ся у Дніпро. За нею брати по сьлїду, та Дніпрова хвиля вже далеко понесла сестру й розбила на гострім камінцї й дарма брати ходять по над берегами — у бистрих нуртах нїчого не видно, опріч одкиду неба ясного, гаїв та шпилїв округи.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY